

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (92)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Археология

Жауымбаев С.У. Қарқаралы өңірін археологиялық тұрғыдан зерттеу	4
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ. Бәбіш мола көзешілер елді мекенінің керамикадағы таңба тәрізді белгілері	10
М. Хабдулина, М. Педрацки, Г. Букешева. Қола дәуірі мәдениеттерінің Қазақстанның археологиялық ескерткіштері негізіндегі байланыстары	21
Әбілмәліков Қ.Қ., Зайберт В.Ф. 2020 жылы Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық зерттеулер	33

Этнография

С. Дж. Ардаев. Звездные ориентиры туркменских караванов	38
Артықбаев Ж.О. Қаңға баба – көне өркениет орталығы	44
Нұрдаулетова Б.И. Маңғыстау және маңғыттар ..	56
Тойшанұлы А. Нар идірген нақыстар	63
Мухамедина Э. Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен шығармашылығы	75
Төлегенұлы Қ. Абақ Керей Сарбас руы туралы	85
Жәкішева З.С. Түркі халықтарының этномәдениетіндегі дәстүрлі музыкалық аспаптар	97

Антропология

О. Исмагулов, А. Исмагулова. В поддержку Президента независимого Казахстана	110
--	-----

Филология

Аймұхамбет Ж.Ә. Мифтік танымдағы анимизм және көркем әдебиеттегі кейіптеу	124
Сарекенова Қ.Қ. Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ғылым салалары	136

Алтаев Б.Е. Ставший легендой при жизни	146
---	-----

Современное искусство

Нугер Д. Методологии экспедиционных и не экспедиционных художников степи XVIII в.	157
---	-----

CONTENTS

Archeology

Zhauymbaev S.U. Archaeological research of the Karkarala region	4
Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K. Tamga-like signs in ceramics in the Babish mola 7 settlement	10
M. Khabdulina, M. Pedracki, G. Bukesheva. Interaction of cultures of the era of bronze based on archaeological monuments of Kazakhstan	21

K. K. Abilmalikov, V. F. Zaibert. Archaeological research on Botai settlement in 2020	33
--	----

Ethnography

S.J. Ardaev. Star landmarks of turkmen caravans	38
Artykbayev Zh.O. Kanga baba – center of ancient civilisation	44
Nurdauletova B.I. Mangystau and mangits	56

Toishanuky A. Ritual songs for taming female pets to their young	63
Mukhamedina E. The life and work of Tijan Kalmagambetov	75
K. Tolegenuly. Sarbas tribe in Abak Keray	85

Zhakisheva Z.S. Traditional musical instruments in the ethnoculture of turkic people	97
---	----

Anthropology

O. Ismagulov, A. Ismagulova. In support of the President of independent Kazakhstan	110
---	-----

Philology

Aimukhambet Zh.A. Animism in the mythical mind and the artistic imagination	124
Sarekenova K.K. Branches of science in the works of Abay Kunanbayuly	136

Altaev B.E. The core was full of flames	146
--	-----

Modern Art

Nuger D. To the problem of researching the methodologies of expeditionary and non-expeditionary Steppe artists of the 18th century	157
---	-----

Жауымбаев С.У.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: nurapai@mail.ru

ҚАРҚАРАЛЫ ӨңІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ

Мақала Қарқаралы өңіріндегі тас дәуірінен бастап, ерте темір дәуірі кезеңдеріне жататын археологиялық ескерткіштердің зерттелу тарихына арналған. Көне дәуірлерден бастап, тарихи-мәдени үдерістер үздіксіз жүріп отырғандығын аймақтағы жүргізілген археологиялық зерттеу нәтижелері көрсетеді. Шығыс Сарыарқа аумағын жүйелі түрде зерттеу жұмыстары өткен ғасырдың орта кезеңінен бастап қолға алынған. Ол зерттеулерде Ө.Х. Марғұлан бастаған далалық зерттеу жұмыстарының алар орны ерекше.

Мақалаға 70 жылдан астам уақыт бұрын басталған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясының нәтижелерінен бастап, бүгінге дейінгі далалық зерттеу жұмыстарының нәтижелері енгізілген.

Түйін сөздер: Орталық Қазақстан, Қарқаралы, археологиялық зерттеулер, көне дәуір, палеолит, неолит, қола дәуірі.

Орталық Қазақстан, оның ішінде Қарқаралы өңірі табиғи байлығымен ғана емес, тарихи-мәдени ескерткіштерімен де бай өлке. Бұл өңірді адам баласы палеолит дәуірінен бастап мекендесе, қола, ежелгі темір дәуірлерде халықтың тығыз орналасқан орталықтарының бірі болды, оған дәлел – бізге дейін бұзылмай келіп жеткен жүздеген ескерткіштері.

Табиғатынан түсті және қара металлдарға бай өлке, қола дәуірінен бастап мыс, қалайы металлдарын балқытқан орталықтардың бірі болса, ежелгі темір дәуірінде қоланы балқыту, құю, әшекей бұйымдар жасау индустриясын әрі қарай жетілдірумен қатар, темірді балқыту, одан қару-жарақтар, еңбек құралдарын жасау жолын толық игеріп, металдың қымбат түрлері – алтыннан, күмістен аң стиліндегі әшекей бұйымдарды игерудің шыңына жетті.

Қарқаралы өңірінде тас дәуірінің ескерткіштерін зерттеу, Орталық Қазақстанның басқа аудандарына қарағанда кештеу басталды.

Егер 1960 жылдан бастап Сарысу бойында палеолит, мезолит, неолит дәуірлерінің ескерткіштерін А.Г. Медоев, М.Н. Клапчук аша бастаса, кейіннен Нұра, Атасу өзендері бойынан, Балқаш көлінің оңтүстігінен Ж.Қ. Таймағамбетов, В.С. Волощин, Б.Ж. Аубекеров, т.б. көптеген тас дәуірінің тұрақтарын зерттеді, оларға: Батпак, Қарабас, Ангресор, Жошанайбай, Ақайдар, Обалысай, Мүзбел, Оғызтау, Мыранық, Ақмая, Шыңғыс, Семізбұғы жатады (Таймағамбетов, 1989).

Жоспарлы түрде Қарқаралы ауданындағы тас дәуірінің ескерткіштері 1980 жылдан бастап Қарағанды мемлекеттік университеті ғалымдарының басшылығымен зерттеле бастады, оның ішінде тас дәуірінің маманы А.Ю. Чиндин мезолит және энеолит дәуірлерінің ескерткіштері Домалақ тас, Әкімбек, Нарбас, Крещеновка, Гренада тұрақтарына қазба жұмысын жүргізді.

Неолит дәуірінің Жарлы тұрағы, Нұркен ауылынан солтүстікке қарай 6 км. Жарлы өзенінің

МӘДЕНИ МҰРА

бойында жатыр. Бұл тұрақтан көптеген шақпақ тастардан жасалған еңбек құралдары, ішінде садақтың жебелері және қырғыштар шықты. Иманқұм тұрағы да осы Жарлы өзенінің бойында, бұл жерден 20-дан астам шақпақ тас құралдар табылды, оның ішінде диск тәріздес нуклеус, тас балта, қырғыштар, т.б. еңбек құралдары бар. Ақбай-Қызылбай тұрағы Аштас аулының солтүстік-шығысында жатыр, бұл тұрақтан 10 дана шақпақ тастан жасалған еңбек құралы табылды. Қасым Аманжолов аулының солтүстік-шығыс бөлігіндегі Ақжайлау (Қасым) тұрағы зерттелді, бұл тұрақтан да 10 данадан астам шақпақ тас еңбек құралдары шықты. Кент тұрағы Кент аулынан шығысқа қарай 1 км. жерде, Қызылкеніш өзенінің жағасында қола дәуірінің Әкімбек қонысымен арасында жатыр. Зерттеу нәтижесінде шақпақ тастан жасалған 7 дана еңбек құралдары табылды. Жалпы Қарқаралы өңірінің шақпақ тастан жасалған еңбек құралдары палеолит дәуірінің мустье кезеңінен бастау алып, неолит, энеолит дәуірлерінің ескерткіштерімен аяқталады.

Қарқаралының қола дәуірі ескерткіштері XX ғасырдың бірінші жартысынан бастап зерттеле бастады. Алғашқы қазба жұмысын Қарағанды облыстық өлкетану мұражайының басшысы Л.Ф. Семенов бастаған болатын, ол Кент аулының маңындағы қола дәуірінің Еңбексүйгіш зиратынан алты қорғанды қазды.

Осы қорғандардан табылған заттарды және Қарқаралы маңындағы ежелгі ескерткіштерден шыққан қоладан, тастан, сүйектен жасалған еңбек құралдарын жинақтаған Қарқаралы өлкетану музейінің қызметкері В.Е. Ясенецкая болатын.

XX ғасырдың 50-70 жылдары Қазақ ССР ғылым академиясының Ә. Марғұлан бастаған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясы қола дәуірінің Қарқаралы қаласы маңындағы Қарқаралы, Суықбұлақ қоныстарын қазып, б.ғ. дейінгі XII – X ғасырларға жататындығын анықтады (Марғұлан, 1979: 215-225).

Қарқаралы маңындағы қола дәуірінің Қарқаралы қонысын Ә. Марғұлан 1955 жылы көріп, жобасын қағаз бетіне түсірген болатын, ал қазба жұмысы 1962 жылы басталып, үш үйдің орны зерттелді. Суықбұлақ қонысы да 1962 жылы қазылды. Қоныс Қарқаралы қаласынан 2-2,5 км. жерде Суықбұлақ өзенінің бойында жатыр. Суықбұлақ қонысының үйлері өзеннің бойына ұзыннан орналасып, бір шеті тау беткейіне дейін созылып жатыр. Орман шаруашылығы тоғайдың шетін өрттен сақтау үшін жыртытындығынан қоныстың мәдени

қабаттары бүлінген, тек бүлінбеген екі үйдің орны ғана зерттелді. Үйлердің арасынан металл балқытқан пештің қалдығы табылды, көлемі 1,30 x 1,25 м., тереңдігі 18-20 см. Пештің қабырғалары тастан қаланған, іші ағаш көмірдің күліне толы. Пештің жан-жағында, қоныстың мәдени қабаттарында темір рудасының, оның балқыған шлактарының қалдықтары, тастан жасалған еңбек құралдары жиі кездеседі. Қоныстан шыққан қыш ыдыстарының өрнектеріне, үйлердің конструкциясына қарап Ә. Марғұлан Суықбұлақ қонысын қола дәуірінің Беғазы – Дәндібай кезеңіне жатқызады.

XX ғасырдың 80-жылдарынан бастап Е. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің В.В. Евдокимов бастаған ғалымдары қазба жұмысын жүргізді (Евдокимов, 2000). Солардың ішінде қола дәуірінің алғашқы кезеңіне жататын ескерткіштің бірі – Нұртай зираты, ол Қарқаралы ауданының Талды теміржол станциясынан солтүстік батысқа қарай 5 км. қашықтықта жатыр. Талды өзенінің сол жағындағы тегістікте 22 қорғанның қалдығы табылып, соның 16-сы қазылды.

Қорғандардың диаметрі 10-16 м, биіктігі 0,3-0,7 м., жан-жағын үлкен қалақ тастармен қоршаған. Адамдарды бүктетіліп тас жәшіктердің ішіне жерлеген, бас жағынан 1-3 қыш ыдыстар кездеседі, одан басқа қола пышақтар, садақтың ұштары, біз, қоладан жасалған әшекей бұйымдардан білезіктер, алқалар, моншақтар, сүйектен жасалған заттардан ұршықтың бастары, тістен жасалған моншақтар, асықтар кездеседі.

Екінші сол кезеңнің ескерткішіне Сайтан зираты жатады, ол Қарқаралы ауданындағы Қасым Аманжолов ауылынан солтүстік батысқа қарай 5 км. қашықтықта жатыр. Ескерткіш Талды өзенінің жағасында ұзынынан тізіле орналасқан, жалпы саны 16. Қазба жұмысы 6 қорғанға ғана жүргізілді, қорғандардың диаметрі 8 – 13 м., биіктіктері 0,6 – 1,15 м., жан-жағы қалақ тастармен қоршалған. Қазба жұмысы кезінде қорғанның астынан көлемі 3,8 x 3,9 x 2,0 м., тереңдігі 1 – 1,37 м. жерлеу алаңдары шықты.

Жерлеу алаңының ішіндегі адамның қасынан қыш ыдыстар, қола әшекей бұйымдармен қатар ағаштан жасалған арбаның қалдығы шықты. Арбаның тертесімен қосқандағы ұзындығы 270-300 см., қалқанының көлемі 120 x 90 см.; арбаның жерден биіктігі 50-55 см. Бұл Қазақстан территориясында сирек кездесетін заттай дерек, ғалымдардың болжауынша б.ғ. дейінгі XVII-XVI ғасырларға жатады.

Қарқаралы өңірінде қола дәуірінің орта кезеңіне дейін жататын ескерткіштеріне Нүркен, Қопа, Қопа-1, Алтыөзек, Еңбексүйгіш, Бозінген зираттары жатады. 1980 жылы Ащы өзен зиратын В. Евдокимов қазған болатын, ескерткіш Қарқаралы ауданының Қасым Аманжолов аулынан 11 км. солтүстік батысына қарай Талды өзенінің сол жағында жатыр. Жер бетінде көрініп жатқан 13 қорғанның орны қазылды. Қорғандардың диаметрлері 10-12 см., биіктігі 0,25 м. жан-жағын тігінен қойылған қалақ тастармен қоршаған.

Қорғандардың көбі ерте заманда тоналған, дегенмен қоладан жасалған аттың тағалары, қола моншақтар, сүйек садақтың оқтарының ұштары, көптеген қыш ыдыстар шықты.

Қарқаралы ауданының Н. Әбдіров аулынан солтүстікке қарай 4 км. жердегі Қопа зиратын В. Евдокимов 1980 – 1982 жылдары қазды. Қола дәуірінің зираты Қопа Жарлы өзеніне жақын орналасқандықтан бір шетінен су шая бастаған, дегенмен 5 жас қоршау, 25 зираттың орны қазылды. Адамдар тас жәшіктердің ішіне бүктетіле жерленген, жерлеу алаңында қыш ыдыстармен қатар қоладан жасалған әшекей бұйымдар: білезік, тоғалар, сақиналар, сүйектен жасалған моншақтар, садақ оғының ұштары, т.б. заттар кездеседі.

Қарқаралының Нүркен ауылы шетіндегі Нүркен зиратынан 21 қоршау зират қазылып, зерттелді. Қола дәуіріне тән Нүркен зиратының жерлеу камерасы тас жәшіктерден тұрғызылған, қалақ тастарды қырынан қойып төрт бұрышты құрылыс салған, көлемі 1,4-2,31 x 0,43-0,92 м. Тас жәшіктің ішіне басы батысқа қарай бүктетіліп жерленген адамның қасында қоладан жасалған моншақтар, сырғалар, сақиналар және қыш ыдыстар қойылған.

Еңбексүйгіш зираты Қарқаралы ауданының Кент ауылының шетінде, Байшұра өзенінің жағасында жатыр. Көлемі 5 га. жерде қола дәуірінің ежелгі темір ғасырының және орта ғасырдың қорғандары кездеседі. Осы зираттардан қола дәуірінің 8 қорғаны қазылды. Қорғанның сыртын тігінен қойылған тас плиталармен қоршаған, көлемі 2,25-4,75-1,5 x 3,8 м. Ортасында тас жәшік, ішінде бүктетіле жерленген адамның мүрдесі, бас жағында сыртына геометриялық өрнек салынған қыш ыдыстар, қоладан, сүйектен және тастан жасалған еңбек құралдары, әшекей бұйымдар.

Бозінген зираты Қарқаралы ауданының Талды станциясынан 7 км., Талды өзенінің бойында

жатыр. Өзен бойын жағалай орналасқан зират екі топқа бөлінеді, біріншісінде 13 қорған, екіншісінде 14 қорған, екеуінің бір-бірінен арақашықтығы 120 м., екі топтан 8 қорған қазылды.

Адамдар тас жәшікте бастарын солтүстікке қарата бүктетіліп жерленген. Тас жәшіктің сыртын тігінен қойылған қалақ тастармен қоршап, үстінен топырақ үйген, қоршау көлемі 3,4 – 5,7 м., әр қоршаудың ішінде 5-6 адамның қаңқасы жатыр, олардың ішінде ересектер де, балалар да кездеседі.

Қола дәуірінің орта кезеңінің ескерткішіне Қарқаралы өңіріндегі Әкімбек зираты мен қонысы және Тамырбай зираты жатады. Үш ескерткіш те Қарағанды мемлекеттік университеті ғалымдарының күшімен зерттелген. Әкімбек қонысы Кент аулынан бір шақырым жерде, өзеннің бойында жатыр. 1995-1996 жылдары осы қоныстың 585 кв.м. бөлігі қазылды. Қазба жұмысы кезінде екі үйдің орны шықты және қола дәуірінің мәдени қабатынан төмен мезолит кезеңінің шеберханасының орны, тас құралдары табылды, зерттеуші ғалымдар В. Евдокимов пен В. Чиндиннің айтуларына, мезолит дәуірінің мәдени қабаты б.ғ. дейінгі 12 – 7 мыңжылдықтарға жатады.

Тасырбай зираты Кент аулынан шығысқа қарай 10 км. жерде, Баймұра өзенінің бойында жатыр. Бұл зираттан қола дәуірінің 5 қоршауы қазылды. Адамдарды жерлеген тас жәшіктердің көлемі 1,75-1,85 x 0,7-1,1 м., тереңдігі 0,5 – 0,9 м., төбесін үлкен қалақ таспен жапқан. Қорған ерте заманда тоналған, адамдардың сүйектері шашылып жатыр, қыш ыдыстар да сынған түрінде кездеседі.

Қола дәуірінің Беғазы-Дәндібай кезеңінің ескерткіштері 1933 жылы М.П. Грязновтың басшылығымен зерттеле бастады. Алғашқы ескерткіш Дәндібай қорғаны, ол Қарағандыдан оңтүстік-батысқа қарай 60 км. қашықтықта, Шерубай-Нұра өзенінің жиегінде жатыр. М.П. Грязнов 11 қорғанды қазып, оның асқан шеберлікпен, үлкен қалақ тастардан салынғандығын, құрылыстың қола дәуірінің ескерткіштерінен өзгешелігін жазып кетті. Кейіннен 60-жылдардың басында Шерубай – Нұрадан Топар су қоймасын салуға байланысты Дәндібай ескерткіші судың астында қалды.

1947 жылы Әлкей Марғұланның басшылығымен Қарқаралы тауының жалғасы Беғазыда осы кезеңнің ескерткіштері зерттеліп, Беғазы-Дәндібай мәдениеті деген атаққа ие болды.

XX ғасырдың 60-жылдары Ә. Марғұлан өлкетанушы Л.Ф. Семеновпен бірге Суықбұлақ, Қарқаралы-1,2 қоныстарын, Еңбексүйгіш, Нарбас зираттарын зерттеді.

80-жылдары Қарағанды мемлекеттік университеті ғалымдарының басшылығымен Қараағаш, Еңбексүйгіш, Донғал, Дермен, Қоштан зираттары, Қопа, Әкімбек, Донғал, Домалақтас қоныстары қазылды (Варфоломеев, 2003).

Шағын ғана Қызылкент шатқалында Беғазы-Дәндібай кезеңінің 12 ескерткіші белгілі. Оның ішінде көп жылдардан бері зерттеліп келе жатқан Кент қонысы 30 га. жерді алып жатыр. Оның жартысынан астамы Қызылкент өзенінің оң жағына орналасқан, осы алаңда 100-ден астам үйдің орны жатыр. Ғалымдардың болжауынша Кент қонысының өзінде 1500 адам тұрған.

Негізгі кәсібі мал шаруашылығы мен егіншілік, сонымен қатар сүйектен, тастан еңбек құралдарын, әшекей бұйымдар жасайтын шеберханалардың орындары кездеседі.

Кент қонысының ішіндегі үйлердің арасында, өзенге жақын жерлерде үлкен тас қоршаулар кездеседі, осындай қоршаулар саны үшеу, біріншісінің көлемі 60 x 48 м., екіншісі – 58 x 20 м, үшіншісінің тастары әр жерлерінде ғана сақталған. Қазіргі сақталған биіктігі 0,5-0,9 м, ал кезінде қандай биіктікте болғандығы белгісіз, себебі бұл ескерткіштің тастарын жергілікті тұрғындар құрылысқа тасып алып кеткен.

Мал шаруашылығы ішінде табылған сүйектерді зерттеу нәтижесінде 48,8% қой-ешкінің үлесіне тиеді, 26,5% сүйек сиырдың, ал 21,2% жылқының сүйектеріне тиесілі. Егін шаруашылығының болғандығын дәлелдейтін еңбек құралдарынан қола орақтың, пышақтың және тастан жасалған түрендердің ұштары, диірмендер, келі-келсаптар, үккіштер, т.б. еңбек құралдары табылды.

Алат қонысы Қарағандыдан оңтүстік-шығысқа қарай 250 км. қашықта, Кент тауының ішіндегі Қызылкеніш шатқалында, Қызылкеніш өзенінің сол жақ жарқабағында орналасқан. Қоныс Кент тауы мен өзеннің арасындағы 20-70 м. алаңда орналасқандықтан, үйлері бір шақырым жерге дейін созылып жатты. Сырт қарағанда диаметрі 10 м. асатын қатар-қатар орналасқан үйлердің орындары үш топқа бөлінген, әрбір топтағы үйлердің арақашықтығы 150-200 м. Соңғы он жыл ішінде осы топтың Алат-2 және Алат-3 тобындағы үйлердің орындары қазылды. Алғашқы қазба жұмысы 1991 жылы болғанымен, 2004 жылға дейін жұмыс тоқтап тұрып, тек осы

Алат қонысы. Қоныс-шеберхана. От жағатын пеш және ауа кіретін жерлерді жабатын плиталар. Батыс жағындағы көрініс.

Alat settlement. Settlement – workshop. Fireplace and the air flow protecting plates. West side view.

Алат қонысы. Өндірістік алаң. Темір шлактар. Alat settlement. Production site. Iron slags.

жылы ғана В. Евдокимов және С. Жауымбаевтың басшылығымен басталып, қазба жұмысы он жылдан бері үзбестен жүргізілуде (Жауымбаев, Евдокимов, Бейсенов, 2007: 173-199).

Қазба жұмысының нәтижесінде Алат қонысы негізінен металлургиялық қонысы екендігі анықталды. Мәдени қабаттың қалыңдығы 1-1,2 м. және екі мәдени қабаттан тұрады, төменгі мәдени қабатында мысты қорытқан пештердің орындары, мыс рудалар, қоладан, сүйектен жасалған еңбек құралдары шығуда, ал жоғарғы мәдени қабаттан темірді балқытқан күрделі пештер, рудалар, қола заттар табылуда, бір айта кететін мәселе екі мәдени қабаттан да шығып жатқан қыш ыдыстардың сынықтары б.ғ.дейінгі ХІІІ-ІХ ғасырларға жатады, яғни Беғазы-Дәндібай кезеңіне сәйкес келеді.

ХХ ғасыр 80-жылдарының аяғынан бастап Ә. Марғұлан атындағы археология институтының А. Бейсенов басқарған «Сарыарқа» археологиялық экспедициясы Қарқаралы өңіріндегі ежелгі темір дәуірінің ескерткіштерін зерттеуде. 2000-2002 жылдары темір дәуіріне жататын Нүркен-2 қорғаны қазылса, 2004 жылдан бастап ежелгі темір дәуірінің қоныстарына зерттеу жүргізілуде.

Нүркен-2 қорғаны Нүркен аулынан оңтүстікке қарай 10 км. жерде, Қарқаралы-Бейбітшілік автожолының бойында жатыр. Ең үлкен қорғанның диаметрі 41 м, биіктігі 4,3 м. Қорғанның тастан, балшықтан тұрғызылған үйіндісінің астында көлемі 2 x 2,2 м. жерлеу камерасы шықты. Жерлеу камерасына кіретін 15 м. дәліз-домыс бар, ені 0,7-1 м., көлемі 0,9-1 м., үлкен қалақ тастардың тігінен қойылған тізбегінен жасалған. Жерлеу алаңынан екі адамның сүйегі кездесті, шамамен 40-50 жастарда. Қорған бірнеше рет тоналған, қалған заттардан қоладан жасалған тоға, тас түрмен, ежелгі темір дәуіріне тән қыш ыдыстардың сынықтары шықты. Қоладан жасалған тоғаның бетінде аттың үстінде, басында шошақ бөркі бар сақ жауынгері бейнеленген.

2001 жылдан бастап А. Бейсеновтің басшылығымен ежелгі темір дәуірінің қоныстары зерттеле бастады. Қазіргі кезде Қарқаралы өңірінің өзінде 30-дан астам ежелгі темір дәуірінің қоныстары бар, солардың бірі Сарыбұйрат қонысы, көлемі 10 мың кв.м. алаңды алып жатыр. Қоныс шағын үйлерден және жан-жағындағы шаруашылық алаңдарынан тұрады. Үйлердің қабырғалары биіктігі 0,5-1 м., тастардан қаланған.

Керегетас және Едрей қоныстарына да шағын қазба жұмыстары жүргізілді. Мысалы, Едрей қонысының 170 кв.м. ауданы қазылса, Керегетас қонысының 256 кв.м. көлемдегі мәдени қабаты қазылды. Қоныстардан негізінен қыш ыдыстардың сынықтары, жер жыртатын тас соқаның ұштары, диірмен, дән үккіштер, тас балғалар табылды.

Қола дәуірінен бастап, ғұн ескерткіштері шоғырланған Талды-2 қорымының орта тұсын сақ заманының 7 үлкен қорғаны алып жатыр. Диаметрлері 30-35 м., биіктігі 2-3,5 м., 7 қорғанның алтауы жерлеу орындары, ал жетінші қорған сол ортаның ас беріп, діни-ғұрыптық рәсім өткізетін орын құрылысы.

Зерттеу жұмыстары барысында №5 қорғанда 30-35 жастағы ер адамның және жастары 50-55 шамасындағы бір еркек пен әйел адамның жерленгені анықталды.

Талды-2 қорымының қорғандарынан алтыннан құйылған 200-ге жуық бұйым мен 22000-нан астам ұсақ әшекей табылды. Аң стилімен құйып жасалған бұйымдар кісе белдіктерге, портупей қайыстарға, киімдерге тігіп жапсырылған, ал мыңдаған ұсақ түйіршік алтындар шалбардың балақтары мен камзолдың өңірлеріне тігінен жапсырылған.

Қорыта келгенде, Қарағанды облысындағы Қарқаралы ауданының көлемінде тас дәуірінен бастап, ХХ ғасырдың басында қазақтардың қыстауларына дейінгі аралықтағы ескерткіштер бірнеше жүзден саналады. Табиғаты көркем, суы, нуы мол өлкеде адам баласы ежелгі заманнан үңгірлерді паналап, көптеген бұлақтарға келген аңдармен, құстармен және тау етегіндегі жеміс ағаштарымен қоректеніп, тау жыныстары шақпақ тастарды, обсидиенды (вулкан кезінде пайда болған қара тас) пайдаланып, палеолит, мезолит, неолит дәуірлерін осы өңірде өткізген.

Қола дәуірінде Қарқаралының тауы ішінде, жан-жағында мыс кенінің тотыққан, яғни жер бетіне жауынтүрінің молдығына байланысты мыс, қалайы, т.б. металлдарды балқытатын арнайы қоныстар пайда болды. Оған дәлел – отыны, суы мол Алат, Сарыбұлақ, Қарқаралы қоныстары. Қарқаралы өңірі ежелгі темір дәуірінде де темір рудасын балқытқан орталықтардың бірі болды. Алат, Суықбұлақ қоныстарынан табылған күрделі темір рудасын балқытатын пештердің табылуы Кентөбе, Ойлысай сияқты тотыққан темір кендерінің жақын болуы б.ғ. дейінгі ХІІІ-ІХ ғасырлардың өзінде темірді игергендікті білдіреді.

Әдебиеттер

1. Таймагамбетов Ж.К. Палеолитические памятники Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1989 г.
2. Маргулан А.Х. Бегазы – Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1979 г. с.215-225.
3. Евдокимов В.В. Историческая среда эпохи бронзы степей Центрального и Северного Казахстана. Алматы, 2000 г.
4. Варфоломеев В.В. Кент и его округа. // Степная цивилизация Восточной Евразии. Т. 1. Астана, 2003 г.
5. Жауымбаев С.У., Евдокимов В.В., Бейсенов А.З. Работа на могильнике Нуркен-2. // В сборнике: Историко-культурное наследие Сары-арки. Караганда, 2007 г. с.173-199

References

1. Taimagambetov J.K. Paleoliticheskie památniki Sentralnogo Kazahstana. Alma-Ata, 1989 g.
2. Margýlan A.H. Begazy – Dandybaevskaia kúltýra Sentralnogo Kazahstana. Alma-Ata, 1979 g. s.215-225.
3. Evdokimov V.V. Istoricheskaya sreda epohi bronzy stepei Sentralnogo i Severnogo Kazahstana. Almaty, 2000 g.
4. Varfolomeev V.V. Kent i ego okryga. // Stepnaya sivilizatsiya Vostochnoi Evrazii. T. 1. Astana, 2003 g.
5. Jaýymbaev S.Ý., Evdokimov V.V., Beisenov A.Z. Rabota na mogilnike Nýrken-2. // V sbornike: Istoriko-kýltýrnoe nasledie Sary-arki. Karaganda, 2007 g. s.173-199

Жауымбаев С.У.

Карагандинский государственный университет
им. Е.А. Букетова
г. Караганда, Казахстан
e-mail: nurapai@mail.ru

Zhauymbaev S.U.

E.A. Buketov State University
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: nurapai@mail.ru

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КАРКАРАЛИНСКОГО РЕГИОНА

Статья посвящена истории изучения археологических памятников Каркаралинского региона, относящихся к периоду от каменного века до раннего железного века. О том, что с древнейших времен историко-культурные процессы протекали непрерывно, свидетельствуют результаты археологических исследований, проведенных в регионе. Систематические исследования территории Восточной Сарыарки начаты с середины прошлого века. Особое место и значение имеют полевые исследования под руководством Маргулана. В статью включены результаты полевых исследований начиная с работ Центрально-Казахстанской археологической экспедиции, начавшейся более 70 лет назад, и по сей день.

Ключевые слова: Центральный Казахстан, Каркаралинск, археологические исследования, ранний период, палеолит, неолит, эпоха бронзы.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE KARKARALA REGION

The article is devoted to the history of the study of the archaeological sites of the Karkarala region, dating from the Stone Age to the Early Iron Age. The fact that historical and cultural processes have been going on continuously since ancient times is evidenced by the results of archaeological research conducted in the region. Systematic studies of the territory of the Eastern Saryarka began in the middle of the last century. The field research conducted by Margulan has a special place and significance. The article includes the results of field research from the work of the Central Kazakhstan archaeological expedition, which began more than 70 years ago, to this day.

Keywords: Central Kazakhstan, Karkaralinsk, archaeological research, early period, Paleolithic, Neolithic, Bronze Age.